

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

THE LEGAL STATUS OF A PERSON IN INFORMATION SOCIETY

Золотар О.О.,

к.ю.н., старший науковий співробітник,

в. о. завідувача наукового сектору

*Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена змінам, що відбуваються у правовому статусі людини у зв'язку із формуванням інформаційного суспільства в Україні та світі. Насичення інформаційним складником всіх сфер життєдіяльності людини обумовлює необхідність юридичного закріплення і державного гарантування правового статусу людини на новому якісному рівні. Досліджується зміст інформаційних прав і свобод людини та становлення інформаційно-правового статусу людини.

Ключові слова: правовий статус людини, інформаційне суспільство, інформаційні права і свободи.

Статья посвящена изменениям, происходящим в правовом статусе человека в связи с формированием информационного общества в Украине и мире. Насыщение информационной составляющей всех сфер жизнедеятельности человека обуславливает необходимость юридического закрепления и государственного обеспечения правового статуса человека на новом качественном уровне. Исследуется содержание информационных прав и свобод человека и становление информационно-правового статуса человека.

Ключевые слова: правовой статус человека, информационное общество, информационные права и свободы.

The article is devoted to changes occurring in the legal status of a person in connection with the formation of the information society in Ukraine and in the world. The legal status of a person depends on the essence of the social system in which it is formed and functioning, therefore the formation of the information society necessitates the legal consolidation and state guarantee of the legal status of a person on a new qualitative level.

Determining the information and legal status of a person in society and the state requires the consolidation of a sufficient amount of information human rights. The approaches that exist in modern scientific thought to the definition of information human rights are explored.

Based on the analysis of doctrinal approaches, norms of international law and national legislation, it is argued that one should distinguish between two different categories: information rights and human freedoms, as well as human rights and freedoms in the information society. At that, the first category is a component of the second.

The author's definition of information rights and freedoms of the person as a complex of rights derived from freedom of information is offered. The following components of the last category are allocated: information rights related to the person (personality) of a human being; the ownership of information; the right to access information; the freedom to distribute information in any lawful way; the right to a secure information environment.

Key words: legal status of a person, information society, information rights and freedoms.

Правовий статус людини залежить від соціального ладу, в умовах якого він складається і функціонує, тому становлення інформаційного суспільства обумовлює необхідність юридичного закріплення і державного гарантування правового статусу людини на новому якісному рівні. В інформаційних суспільних відносинах людина може брати участь і як суб'єкт (наприклад, відносини щодо доступу до інформації, право на приватність тощо), і як об'єкт (відносини щодо інформаційної безпеки), і як засіб (відносини щодо маніпуляції свідомістю) [1, с. 59].

Хоча і концепція прав людини, і концепція інформаційного суспільства починали з рівня наукових гіпотез, які від моменту свого зародження зазнають змістовної критики, все ж шляхом міжнародно-правової легалізації вони виведені на рівень політико-правової дійсності. Їх симбіоз породив феномен інформаційних прав людини. Може видаватися, ніби до винайдення комп'ютерів та Інтернету не було інформаційних прав. Проте один із засновників постмодернізму Жан Бодрійяр дав таку оцінку інформаційного вибуху, який стався в 60–70-ті рр. минулого століття: «інформації стає все більше і більше, а сенсу – все менше і менше» [2, с. 22].

У кожному суспільстві людина тягнє до становлення як особистості, гарантування її прав і свобод та створення можливостей для їх реалізації. У теорії права розмежується загальний (або конституційний) правовий статус людини, який є найбільш комплексним і найменш узалеженим від персональних якостей людини та особливостей її становища, а також спеціальний, тобто статус людини як представника певної соціальної групи, відособленої за визначеними юридично значущими підставами, що наділений додатковими правами та обов'язками. На нашу думку, зараз відбувається формування інформаційно-правового статусу людини, що й обумовлює актуальність теми.

Окремі питання щодо змісту і інформаційних прав та свобод людини досліджувались в роботах І.В. Арістової, К.І. Белякова, О.Д. Довганя, О.О. Тихомирова, А.І. Марущака, Б.А. Кормича, Д.В. Сулацького, П.М. Сухорольського та інших науковців.

Усвідомлення зміни ролі інформації відбувалося поступово і нерівномірно, якщо говорити про політичну карту світу. Ще у 1946 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила одну зі своїх найперших резолюцій, де зазначено таке: «Свобода інформації є фундаментальним правом людини і <...> критерієм для всіх свобод, яким присвячено Організацію Об'єднаних Націй» [3, с. 8]. Природне право людини постає як усвідомлена нею можливість і необхідність жити, бути вільною, щасливою та вимагати від держави й суспільства сприяння реалізації своїх прав у межах, визначених принципами співжиття соціуму.

Конституції більшості демократичних (і не лише) держав визначають пріоритетність людини як основної соціальної цінності. Гарантування її прав і свобод – основне завдання. У сучасному світі, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, обсяг прав і свобод людини визначається не лише особливостями певного співтовариства людей – національної держави, а й розвитком людської цивілізації в цілому.

Так, в доповіді комісії МакБрайда, політичного діяча Ірландії, правозахисника, лауреата Нобелівської премії миру 1974 р., зроблено акцент на істотному дисбалансі у міжнародних потоках інформації, а також «інформаційному голоді», властивому для країн і регіонів «третього світу». Майже через три десятиліття дискусій міжнародне співтовариство сформулювало політико-правові принципи, які знайшли закріплення в Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання»

новому тисячолітті», серед яких: принцип інклюзивного, загального і недискримінаційного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) і благ інформаційного суспільства – інформації, ідей і знань; принцип справедливого розподілу благ, привнесених ІКТ, між розвиненими і країнами, що розвиваються, а також всередині країн; принцип збереження спадщини і культурного надбання; принцип цифрової солідарності, партнерства і співробітництва між органами державного управління, приватним сектором, громадянським суспільством та міжнародними організаціями; принцип багатостороннього співробітництва в управлінні розвитком глобальної інформаційної інфраструктури [4]. І вже на початку нового тисячоліття Окінавська Хартія та документи Всесвітнього саміту інформаційного суспільства визначили прагнення людства рухатися в напрямку розбудови інформаційного суспільства.

Проте вперше на міжнародному рівні про право на інформацію було задекларовано в ст. 19 Загальної декларації прав людини, що відтворено і в ст. 34 Конституції України [5]. Так, Загальна Декларація прав людини визначила свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї (ст. 19) складовою частиною права кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Аналогічне закріплення право на інформацію одержало також в інших міжнародно-правових документах. Серед них – Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (п. 1 ст. 10), Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (п. 2 ст. 19) та ін. На основі цього можна зробити висновок, що право на свободу інформації, свободу думки і слова належать до т. зв. прав «першого покоління» – громадянських і політичних прав, які від початку вважалися і вважаються невід’ємною частиною людської особистості [6, с. 94]. Хоча окремі науковці зазначають, що права і свободи людини в сфері інформаційних відносин можна віднести до третього покоління [7, с. 48].

Оскільки процесу розвитку ідеї прав людини властиві як кількісні, так і якісні зміни, то варто погодитися з думкою, що колективні права людини розширює піднесення та поглиблення права на інформаційний простір світу, на надання різноманітних послуг, що ґрунтуються на інтелектуальних інформаційних технологіях (зокрема на новітніх технологіях досліджень) і технологіях зв’язку (глобальна мережа «Інтернет»), забезпечення інформаційних відносин усередині країни і за кордоном. Третє покоління прав людини – колективні права народів (націй), тобто права всього людства, що ґрунтуються на солідарності людей, їх належності до якоїсь спільності (асоціації). Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства в цілому [8, с. 64]. У сучасному глобалізованому світі інформаційні права людини неможливо розглядати відокремлено від суспільства і держави. Слід враховувати, що інформаційний вплив, який здійснюється на суспільство та державу, опосередковано діє на кожну людину. Особистість людини є передумовою й продуктом існування суспільства, держави. Сучасна людина постійно перебуває під впливом інформації, що поширюється в просторі цілеспрямовано або довільно. До розвитку сучасних кібернетичних систем під простором поширення інформації розуміли атмосферу, стратосферу, космос, водні акваторії океанів і морів. Зараз розуміння інформаційного простору включає додатково кібернетичні та віртуальні системи [9].

Визначення інформаційно-правового статусу особи в суспільстві і державі вимагає закріплення достатнього обсягу інформаційних прав людини. О.О. Тихомиров відзначає відсутність однозначної відповіді на питання щодо співвідношення права на інформацію та інформаційних прав, але виокремлює дві наявні наукові позиції [10, с.

105]. Згідно з першою, «інформаційні права» – ширше за змістом поняття і об’єднує як право на інформацію в сучасному нормативному його розумінні (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), так і право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Тобто інформаційні права і право на інформацію співвідносяться як ціле і часткове [11; 12]. Другій позиції характерне змістовне ототожнення права на інформацію та інформаційних прав, що ґрунтується на сучасному сприйнятті права на інформацію не як відокремленого особистого немайнового права фізичної особи, а, крізь призму науки інформаційного права, як універсального конституційного права на інформацію, що містить у собі комплекс можливостей, які в сукупності і становлять т. зв. інформаційні права суб’єктів [13, с. 56].

Водночас, сам науковець вважає недоцільною критику наведених підходів, хоча вибір одного з них за єдину наукову основу не має особливого сенсу, оскільки вони відображають різні етапи еволюції прав в інформаційній сфері: перший – усвідомлення права на інформацію як певного особистого блага і наявну сьогодні його нормативно-правову концепцію, другий – перспективи становлення комплексного правового інституту «права на інформацію», що охоплюватиме всі інформаційні права, зокрема й цивільні, пов’язані з інформацією [9, с. 106].

На думку І. Бачило, для визначення статусу людини в галузі права на інформацію необхідно встановити його точну юридичну характеристику, яка передбачає, принаймні, три складові частини: а) формально-правову, пов’язану з визнанням права у формі його позитивного юридичного оформлення в законі окремої держави і міжнародного співтовариства; б) сутнісну, пов’язану з нормативно закріпленим змістом даного права, що реалізується через певні повноваження і кореспондуючі йому правові обов’язки; в) процесуальну, яка регулює порядок реалізації права [12, с. 189]. На основі аналізу законотворчості в Російській Федерації в контексті права людини на інформацію науковці відзначають існування певної правової прогалини у розумінні «права на інформацію». У більшості випадків під цим поняттям «розуміють право на доступ до інформації, хоча це право містить у собі низку інших аспектів. Серед них: пошук, одержання, виготовлення й поширення інформації» [16].

А.І. Марущак основою інформаційних прав людини визначає право на інформацію, яке включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Основою права на інформацію вважає право людини на доступ (отримання) до інформації, свободу вираження поглядів і переконань; свободу обміну інформацією включає до обсягу поняття «право на інформацію» [13, с. 25], а суб’єктивне право на інформацію визначає як гарантовану державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати, використовувати, поширювати та зберігати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [14, с. 56].

Т.А. Костецька зазначає, що до основних структурних елементів права на інформацію Основний Закон включає низку правоможливостей: право збирати, право зберігати, право використовувати та право поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, які структуруються в інші численні інформаційні права, отже, можна вважати, що назване право є комплексним [15, с. 115].

П.М. Сухорольський у спеціальному дослідженні підкреслює, що, наприклад, в англійських джерелах виділяються т. зв. цифрові права і свободи людини (*digital rights*

and freedoms), під якими розуміють сукупність загально-визнаних та інших прав людини у контексті поширення нових цифрових технологій, зокрема Інтернету. Такий підхід дав підстави автору під інформаційними правами людини розуміти певний перелік основних прав людини в різних сферах, на які впливає розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві [17, с. 21].

Є.В. Петров пропонує два підходи до трактування права на інформацію, що сформовані у правовій науці та в законодавстві: «у рамках вузького підходу право на інформацію трактується тільки як право на одержання (доступ) до інформації, тобто як відносне право. Широкий підхід же припускає віднесення до права на інформацію усіх видів суб'єктивних прав, спрямованих на інформацію чи на здійснення дій з нею» [18, с. 251].

Професор І.В. Арістова зазначає, що право на інформацію – самостійне конституційне право, що дозволяє людині вільно шукати, одержувати, передавати, створювати і поширювати інформацію будь-яким законним способом. У літературі висловлюються погляди, у яких право громадян на інформацію – лише складова частина свободи слова і преси, або, навпаки, свобода інформації – умовне позначення цілої групи свобод і прав: свободи слова або свободи вираження думок; свободи преси та інших ЗМІ; права на одержання інформації, що має суспільне значення; свободи поширення інформації. Вважається, що право на інформацію не охоплюється цілком свободою слова і преси. Воно значно багатше, змістовніше і має власну субстанцію, грає свою роль у задоволенні певних інтересів суб'єктів, тому зрізаність даного найважливішого права є необґрунтованою. Таким чином, І.В. Арістова зазначає, що право на інформацію – не просте суб'єктивне право, бо воно складається з ряду юридичних можливостей [19, с. 82].

Крім того, універсальне право громадянина на інформацію може містити в собі такі конкретні правомочності: право знати про створення і функціонування всіх конкретних інформаційних систем, що будь-яким чином торкаються сфери особистого життя громадянина або інформації про нього, а також інформації про інші сфери життєдіяльності громадянина; право давати згоду на збирання особистої інформації для соціально-економічних, культурних та інших соціальних цілей; право доступу до такої інформації з метою її перевірки, одержання необхідних довідок; право знати про використання цієї інформації у відповідних цілях і відповідними користувачами систем; право на громадський код (позначення громадянина у відповідній інформаційній системі); право на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища; право на достовірну фінансову інформацію й ряд інших прав [19, с. 85].

На думку А.І. Марущака, інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації [13, с. 21]. Універсальне конституційне право на інформацію містить у собі певні конкретні можливості, які в сукупності і становлять інформаційні права суб'єктів інформаційних відносин, якими виступає не лише людина, а й юридичні особи, держава тощо.

Інформаційна свобода є необхідною умовою реалізації багатьох (якщо не всіх) конституційних прав і свобод людини, зокрема: права особи давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про неї; права кожного громадянина на доступ до відомостей про себе (крім тих, що становлять захищену законом таємницю) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; права кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім'ї; права спростовувати недостовірні

відомості в судовому порядку; права вимагати вилучення будь-якої інформації про себе; права кожного на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї; права на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; права на вільний доступ і поширення інформації про стан навколишнього середовища (право на екологічну інформацію), про якість харчових продуктів і предметів побуту (ст. 31, 32, 50) та ін.

Основний Закон України, що значно розширив перелік інформаційних прав, свобод людини і громадянина, таким чином, забезпечив стійкість, перспективність розвитку не тільки відповідних інститутів, але й найбільш динамічних національних суспільних відносин нового типу – інформаційних [15, с. 116]. Конституція України закріплює основний зміст прав і свобод в інформаційній сфері, але їх конкретизація відображається в ряді інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. Велике значення для розуміння змісту інформаційних прав та їх гарантування мають Рішення Конституційного Суду України¹. Для упорядкування багатьох інформаційних відносин, що існують поки що стихійно, для визначення оптимальної системи обмежень права людини на інформацію потрібно є розробка і прийняття Інформаційного кодексу України.

Право на інформацію не є абсолютним і необмеженим. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [20, ст. 9]. Однією з меж реалізації цього права є принцип, згідно з яким не допускається збирання інформації, що є державною таємницею або конфіденційною інформацією юридичної особи [21, ст. 302]. Перефразовуючи стародавній принцип, можна зробити висновок, що право особи на інформацію закінчується там, де починається право іншої особи [13, с. 23]. В умовах становлення інформаційного суспільства невизначеність у правовій площині цієї межі прав і свобод людини *неминуче призводить до виникнення нових, притаманних такому суспільству, проблем*, які вимагають наукового дослідження.

Розробка «Декларації прав людини і правових норм в інформаційному суспільстві» [22] стала першою спробою визначення міжнародно-правових рамок в цій сфері. Декларація була розроблена Комітетом експертів Ради Європи з інформаційного суспільства. Значну увагу на форумі було присвячено розробці норм відповідальної поведінки в інформаційному суспільстві. Експерти розглянули, яким чином різні дійові особи, включаючи уряд, приватні компанії, ЗМІ та неурядові організації можуть співпрацювати задля поваги до прав людини. Учасники Міжнародного форуму «Права людини в інформаційному суспільстві: відповідальна поведінка головних дійових осіб» ініційованого Радою Європи, закликали уряди захищати всі права людини, які стосуються інформаційного суспільства, від свободи слова до приватності і копірайту, не забуваючи про завдання подолання інформаційної нерівності і про належне управління. На їхню думку, «цілковита повага свободи слова та інформації державними та недержавними інститутами є необхідною передумовою побудови вільного інформаційного суспільства для всіх, а інформаційно-комунікаційні технології не повинні використовуватися для обмеження цієї фундаментальної свободи» [23].

¹ Наприклад, у справі про офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) від 10 квітня 2003 р., Рішення КСУ у справі щодо офіційного тлумачення ст. 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 р., у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 32, ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України 20 січня 2012 р. та ін.

Розділ «Права людини в інформаційному суспільстві» Декларації містить 8 пунктів: право на свободу вираження, інформації та комунікацій; право на повагу до приватного життя і таємниці листування; право на освіту і загальний доступ до інформаційних технологій; заборона рабства і примусової праці; право на неупереджений суд і заборону на позасудове переслідування; захист власності; право на вільні вибори; свобода зібрань [22]. Як можемо бачити, переважно більшість становлять права, які вважалися базовими і до формування інформаційного суспільства.

Проаналізувавши доктринальні підходи, норми міжнародного права та національного законодавства, вважаємо, що слід розрізняти дві різні категорії: інформаційні права і свободи людини, а також права і свободи людини в інформаційному суспільстві. Перша категорія є складовою частиною другої.

Під інформаційними правами і свободами пропонують розуміти комплекс прав, похідних від свободи інформації як фундаментального права людини, а саме:

1) інформаційні права, що пов'язані з особою (особистістю) людини – право на захист персональних даних, право визначати конфіденційність інформації та розпоряджатися нею;

2) право власності на інформацію;

3) право на доступ до інформації – в широкому розумінні, тобто доступ до публічної, екологічної, правової, наукової та інших видів інформації, в т. ч. необхідної для реалізації інших прав та свобод – політичних прав, право на освіту, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, трудових та інших прав;

4) свобода поширення інформації будь-яким законним способом, яка є необхідною умовою повноцінного життя людини в демократичній державі, а також існування самого громадянського суспільства, її реалізація, пов'язана з свободою думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

5) право на безпечне інформаційне середовище.

Водночас, важливо зважати на те, що формування інформаційного суспільства обумовило не лише появу нових інформаційних прав людини, а й змінило змістовне наповнення усіх прав і свобод людини, а також її обов'язків, в напрямку формування інформаційної складової частини кожного з них. Таким чином, можна говорити про формування інформаційної правосуб'єктності людини та інформаційно-правовий статус як новий галузевий правовий статус людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Золотар О.О. Правова охорона як складова інформаційної безпеки: монографія. Київ: ТОВ «ПанТот». 2011. 100 с.
2. Webster F. Theories of The Information Society. London and New York, 1995. P. 22.
3. Свобода інформації: навч. посіб. / пер. з англ. Р. Тополевського. К.: Тютюкін, 2010. 128 с.
4. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254/96 ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кормич Б.А. Інформаційне право. Х.: БУРУН і К., 2011. 334 с.
7. Шапіро В.С. Права і свободи людини в галузі інформаційного права. Права людини: історія, теорія, практика: мат. Міжнародної науково-практичної конференції, 9–10 грудня 2010 р. Курськ: ЮЗГУ, 2010.
8. Жарков Я. Небезпеки особистості в інформаційному просторі. Юридичний журнал. 2007. №2. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2554>.
9. Тихомиров О.О. Інформаційні права людини як цивільно-правова категорія. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2015. № 1. С. 104–109.
10. Калюжний К.Р. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права. Юридичний вісник. 2012. № 4 (25). С. 55–58.
11. Логінова Н.І. Аналіз співвідношення інформаційної та кібернетичної безпеки. Використання сучасних інформаційних технологій в підготовці та професійній діяльності правознавців: мат. І наукової Інтернет-конференції Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». URL: <http://conf.inf.od.ua/doklady-konferentsii>.
12. Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособ. М.: Юринформцентр, 2001. 352 с.
13. Марущак А.І. Визначення поняття «інформаційні права людини». Інформація і право. 2011. № 2 (2). С. 21–26.
14. Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації: навч. посіб. К.: КНТ, 2007. 532 с.
15. Костецька Т.А. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі термінологічні аспекти. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 114–117.
16. Анализ законодательства в Российской Федерации в контексте права человека на информацию. URL: http://www.medialaw.ru/publications/books/inf_right.
17. Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. Український часопис міжнародного права. 2013. № 1. С. 21.
18. Петров С.В. Інформація як об'єкт правовідносин. Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. 2001. спецвипуск. С. 249–252.
19. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
20. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-12. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
21. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Офіційний Вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
22. Declaration on Human Rights and the Rule of Law in the Information Society. 2005, May 13. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805da1a0.
23. Адылханов А.А., Казезов А.Н. Права человека в киберпространстве. Актуальные вопросы юридических наук: Мат. II междунар. науч. конф. (г. Челябинск, февраль 2015 г.). Челябинск: Два комсомольца, 2015. URL: moluch.ru/authors/10704/.